

Kragekær Mejeri 100 år

af Mai-Britt Schultz

Øen Tåsinge har alle dage været et frodigt område, og langt op i 1960'erne var øen det sted i landet, hvor der blev produceret mest mælk pr. km². Hvilket også kan aflæses i de mange flotte mejeribygninger, der med Jeppe Åkjærs ord - "Ligger med slanke spir langs alfarvej." Spirene var de høje skorstene, som blev selve symbolet på velstand og fremdrift for de omliggende gårde. Måske skal man sige lå, for der er ingen mejeriskorstene tilbage på Tåsinge i dag. De er alle for længst nedrevet og bygningerne overgået til nye formål.

Men i slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet var det andre tider. Andelstanken og troen på fremskridtet for bondesamfundet var stærk. Mange gårde købte sig fri af fæstet, og med lensafføsnin-gen i 1919 blev det muligt for endnu flere. Mange unge fra landet kom på højskole og fik udsyn og ny viden med sig hjem. De var driftige og fik med stor flid taget initiativ til, at der blev bygget nyt, og med dem kom også fremskridtet ud til det, man nu kalder udkantsdanmark, men som dengang blot hed provinsen. Der kom lægehuse, brugsforeninger, skoler, forsamlingshuse og mejerier, og livet på landet blomstrede.

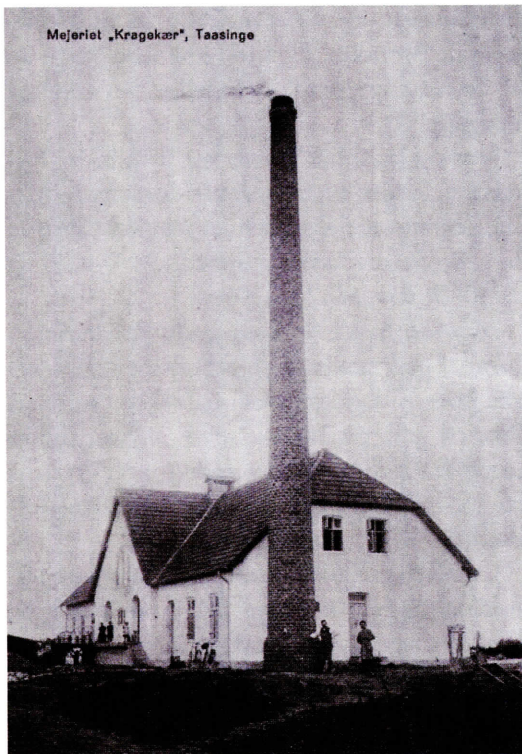
Danmarks første andelsmejeri, Hjedding Andelsmejeri ved Varde, blev indviet den 10. juni 1882, og derefter gik det stærkt, allerede i 1903 var der 1042 selvstændige andelsmejerier i Danmark. I 1939 var der i alt 1339 andelsmejerier og 10 andelssmørekspportforeninger. Andelsmejerierne behandlede 91 % af den samlede mælkemængde, mens lidt over 50 % af smørekspporten blev varetaget af andelssmørekspportforeningerne. Til sammen-

ligning er der nu ca. 30 forskellige mejerisel-skaber i Danmark og 61 produktionssteder, hvoraf Arla står for den suverænt største an-part.

Men da det hele begyndte, fandt man hurtigt ud af, at fælles løsninger var billige løsninger, og derfor er rigtig mange mejerier bygget efter tegninger af to forskellige arkitekter, H.C. Andersen og P.H. Philipsen. Disse to arkitekter tegnede hver et sæt tegninger til brug for nye andelsforetagender, derfor kan man over det ganske land se mejerier, der ligner hinanden meget trods tidens ombygninger. F.eks. er mejeriet på Strynø næsten identisk med Kragekær Mejeri. Man kan se forskel på de to arkitekters mejerier, på den måde vinduerne i skummesalen ser ud – på Philipsen mejerierne er der buede vinduer i skummesalen. Selvfølgelig har de enkelte andelsforeninger fået bygget, så det passede til deres behov og krav til f.eks. bestyrboligen, men i grundplan kan man stort set se, at mejerierne er identiske.

På Tåsinge har vi haft tre større andelsmejerier, hvoraf kun de to er bevaret i dag – nemlig Damkilde ved Bjerreby og Kragekær Mejeri ved Skovballe – Thorskilde i Landet er nu nedrevet efter i flere år at have ligget hen som ruin. Bemærk at alle navnene henviser til vand. Det var nemlig vigtigt for placeringen af mejerierne, at der var rigelig forsyning af frisk og godt vand.

Andelsmejeriet Kragekær ved Skovballe blev grundlagt, fordi 12 driftige bønder fra Skovballe og omegn i begyndelsen af 1900 tallet satte sig sammen og besluttede at bygge et mejeri til fælles gavn, glæde og indtjening.

Mejeriet „Kragekær“, Taasinge

Kragekær Mejeri ses her under opførelsen, af murermester Chr. Østergaard Nielsen fra Bjerreby og hans folk.

Bemærk, at bestyrerboligen ikke er opført endnu, men der er damp på kedlerne – der kommer røg op af skorstenen (selvom det unægtelig ser ud, som om man har tilsat lidt røg i efterarbejdet). (Foto: gl. postkort)

Mejeriet blev opført af murermester Chr. Østergaard Nielsen fra Bjerreby og hans folk.

Mejeriet skulle være en statelig bygning, som skulle stå som symbol på fremskridt og soliditet.

Kragekær Mejeri er bygget i det man kalder ”bedre dansk byggeskik” og færdigbygget i 1912 og har derfor i år 100 års jubilæum. Me-

Mejeriet blev forsynet med den mest moderne teknik og var kulfyret og dampdrevet. Bag skorstenen gemmer sig en stor indvendig dampkedel, og gennem hele bygningen gik de store drivakser, der bl.a. trak alle de store smørkerner etc. Det må have været en varm og larmende fornøjelse at være elev og bo ovenpå kedlen, som eleverne gjorde dengang. For slet ikke at tale om at være fyrbøder. Dampværket sørgede også for elektricitet og for rigeligt varmt vand til rengøring af kar og maskiner. Især det sidste var til glæde og gavn for naboerne, som for 10 øre kunne komme og få et varmt bad på mejeriet. Pudsigt nok

Mælkekusk ved Staus Mejeri, med Kragekærvej i baggrunden.

(Foto: Søren Lolk)

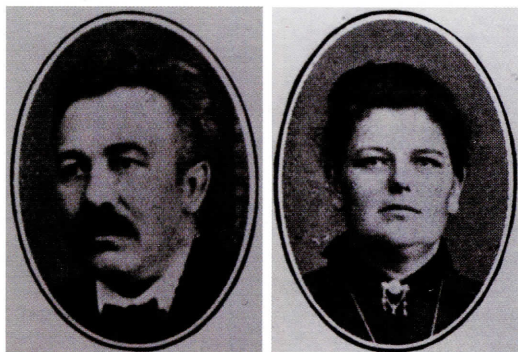
kan det moderne også ses ved, at mejeriet havde telefon nummer "Gesing 3", altså et af de første numre, der blev oprettet på linjen.

Kragekær Mejeri blev grundlagt som afløser for det gamle og nedslidte mejeri ved Staus Møllegård.

Staus Mølle tilhørte Valdemars Slot som fæste, da Kragekær Mejeri blev grundlagt, men Peter Feldthusen frikøbte møllen i 1911 og solgte den i 1913 til sin søstersøn, Rasmus Bukkehave. Efter Rasmus Bukkehave gik møllen ud af familiens eje og blev på et tidspunkt købt af møller Henrik Nielsen, som drev møllen, indtil den ophørte. Staus Mølle fungerede indtil ca. 1950, hvor toppen af møllen blæste af. Pudsigt nok havde Søren Lolk planer om at gøre det gamle Staus Mejeri til kulturhus – hvor nu Kragekær Mejeri syder af kultur.

Til at lede Kragekær Mejeri ansatte man Jens Jensen (f. 1873 i Tapdrup) som mejeribestyrer og hans kone Jacobine Jensen (f. 1880 i Udbynedre) som mejerske. De havde begge siden 1903 arbejdet og ledet Staus Mejeri.

Jens Jensen var uddannet mejerist på Faar-tofte Andelsmejeri og Ladelund Mejeriskole. Han havde desuden været mejerist på bl.a. andelsmejerierne, Levring, Damkilde, Stenstrup og Rødding. Jens Jensen var en agtet mand og bl.a. medlem af menighedsrådet i Bjerreby og revisor i brugsforeningen.

Mejeribestyrer Jens Jensen og Jacobine Jensen ca. 1920. (Foto: "Danske Mejerier")

Jacobine var uddannet mejerske på andelsmejerierne Broholm, Haastofte og Rødding – en af de mest krævende kvindelige uddannelser dengang.

Jens og Jacobine Jensen var blandt de dygtigste i landet til bl.a. smør og osteproduktion og vandt flere præmier ved udstillinger, bl.a. bronzemedalje for smør i 1919, 1929 og 1930. *Se foto side 76.*

Men de havde jo også godt råmateriale i form af god mælk fra de velnærede sydtåsing-ske køer. I dag kommer malkekøer stort set ikke på græs på Tåsing mere, til stor forandring fra tidligere, hvor man kunne se køer rundt omkring på næsten alle de omliggende marker.

Da selve mejeriet skulle bygges, valgte andelsforeningen at lægge det et markant og højt sted og dermed sende et klart signal om, at i Skovballe og omegn boede folk, som ville fremskridtet. Mejeriet ligger synligt, ca. 13 meter over havets overflade, og dermed på et af de højeste steder på Sydtåsing, og fungerer den dag i dag som sømærke.

Tidligere tiders beboere har også haft øje for stedet. Det kan man se af, at man under bygningen af mejeriet nedrev en opløjet gravhøj og brugte de store randsten til fundamentet. Vi har haft fornøjelsen af at prøve at bore eller rettere hugge os igennem flere af dem ved kloakeringsarbejde i nyere tid. Selve området, hvor mejeriet ligger, har navn efter et nu sløjftet kær – Kragekær – der lå bag mejeriet. Man kan stadig nu mere end 20 år efter, når der er nyplojet, se sporene tydeligt i aftegninger i jordlagene. Selve ordet Kragekær har to etymologiske forklaringer - Krag betyder på oldnordisk stige - som i f.eks. Rolf Krage – (der var høj og tynd som en stige), som man dengang lavede af et træ med tværgrene hele vejen op. En anden udlægning er, at en Krag er et ord for de trægudebilleder vore forfædre havde af Odin, Thor, Frej etc., som stod ude foran indgangspartierne ved vikingehusene. Disse blev taget ned, når husene blev nedre-

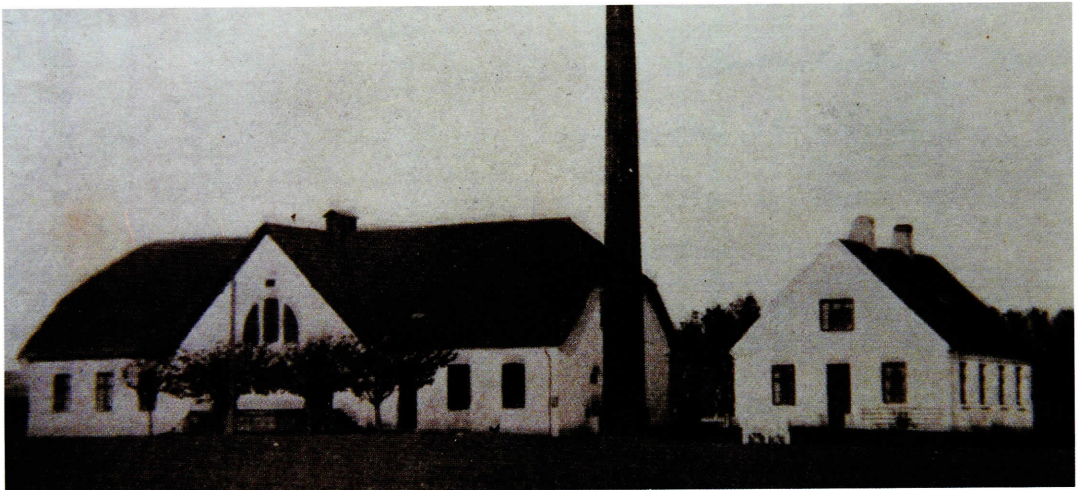
vet, for at blive genopført – og tit brugt som vejvisere til nye bosættelser – se bl.a. de islandske sagaer. I området omkring mejeriet har ligget en del gravhøje. Inden for umiddelbar afstand har der ligget mindst seks, flere af dem bygget helt tilbage fra stenalderen. Der er desuden fundet både et sværd og en guldarmring ved Staus Mølle. Hvilket indikerer, at det kan have været et kultisk sted og Kragekæret en offerdam – men ingen ved det, så det er rent gæt. Men på de ældste kort, jeg har kunnet finde over området, er Staus nævnt som lokalitet, så der har klart været en bebyggelse langt tilbage.

Mejeriet er som skrevet bygget af den lokale muremester Chr. Østergaard Nielsen, og det har været fantastisk at se den omhu, der er lagt i selv små detaljer, bl.a. var der smukke mosaikfriser nedlagt i terrazzogulvet i den store skummesal. Desværre kunne vi ikke bevare dem synlige pga. de mange niveauforskelle i gulvet fra afløbsrenderne, men de er bevaret og ligger under det nuværende gulv. Væggene var flere steder isoleret med hulmursisolering af frøskaller. På samme måde er bestyrerboligen grundlæggende af høj håndværksmæssig kvalitet, og der er flotte vægmalerier på mange af væggene, fra svaner på rad, til marmoreringer og korslagte knive og gaffer i spisestuen. Der er tre skorstene i bestyrerboligen, de to

munder ud i en fælles skorsten på taget. Der har været mindst 4 kakkelovne i huset og et brændekomfur. Fryse skulle man bestemt ikke. Desuden var den uundværlige gruekedel i vaskehuset bagtil – hvor Jacobine bryggede øl, eftersigende med stort talent.

Foran mejeriet var der en kørevej op til den store rampe, der ledte ind til skummesalen. Indenfor var der en udgravning, hvor man kunne stå og løfte de tunge junger, når de kom med hest og vogn, og få jungernes indhold videre ind til de store smørkerner. Bemærk de to vinduer nærmest skorstenen er blændede. Det skyldes, at der opbevarede man nu kul, så de let kunne fyldes i den sultne dampkedel.

Mejeriet ophørte som mælkeindleveringssted kort efter 2. verdenskrig, og selve mejeriet blev solgt fra i 1951 til muremester Chr. Østergaard Nielsen, ham som havde bygget mejeriet i sin tid. I årene inden da var det blevet lagt ind under det nye moderne andelsmejeri Damkilde i Bjerreby. Skødet fra 1951 er underskrevet af Mejeriet Damkilde, Marius Clausen, Karl Højte, Jens Skov, Hans Nielsen, Rasmus Rask, Harald Jensen, Th. Kildeman, Rasmus Drost, Hans Thomsen og Ejner Skov. Skødet er tinglyst med den klausul, at forhenværende mejeribestyrer Jens Jensen, der nu står som ejer af bestyrerboligen, har ret-

Kragekær Mejeri og bestyrerbolig ca. 1930. (Foto: "Danske Mejerier")

ten til jorden og brøndretten, hvis selve mejeribygningen bliver nedrevet. Bestyrerboligen (Knasterhovvej 2a) og Kragekær Mejeri (Knasterhovvej 2) har hvert sit matrikelnr., 11 b og 11 c.

Imidlertid hørte Jens og Jacobines yngste søn Karl, som på det tidspunkt var flyttet til København, hvor han arbejdede som tagdækker, at mejeriet var til salg, og så forlyder det, at han pakkede sin Nimbus og, uden at spørge sin kone Karen, tog over og købte sit barn-domshjem, hvorefter han tog hjem og fortalte, at nu skulle de flytte over til hans forældre...

Karl byggede så en lavloftet lejlighed i de gamle mejeristelevværelser på 1. sal i den østlige ende af mejeriet, primært af tidens yndlingsmateriale cellutex ... (pap) og siden to små kamre over hanebåndene til de to børn, der kom til, Gurli og Leo. Der blev isoleret med lige dele rockwool og gamle ugeblade/aviser. Senere havde Karl og Karen den store sorg at miste Leo ved en tragisk drukneulykke. Sammen med sin gode ven nede fra nabogården Søbo, mistede Leo livet en varm augustdag.

Da den sidste af Karls forældre døde, og Karl og Karen arvede bestyrerboligen, blev

den lejet ud, men den var kold og utidssvarende, bl.a. var der ikke indlagt centralvarme eller installeret køkken. Den stod efterfølgende tom fra midt i 1980'erne

Resten af mejeriet blev til værksteder for Karls opfindelser, og desuden var der i en periode minkfarm i salen og på 1. sal mod vest, – og som Karen Jensen tørt sagde, da hun senere kom på besøg: ”Men jeg fik ikke så meget som en pelskrave.” Karl var en flitig og opfindsom mand, som vist engang i 1950'erne fik en nyttig bog ”Populær Mekanik 50 maskiner du selv kan bygge.” Hvilket han så gik i gang med, med stor entusiasme. Der står stadig et par af de mere funktionsdygtige maskiner i vores værksted. Karl havde mange ideer og byggede også en vindmølle bag mejeriet af en gammel jerndrager reklamesøjle fra Gulf. Den fungerede efter sigende fint, til der en heftig stormende augustdag fløj en ving af, der landede langt ude i marken, så blev resten gjort fast med et reb og en solid skruerving. Karl og Karen boede i den lille lavloftede lejlighed i mejeriet, til han i 1995 faldt uheldigt på trappen og brækkede hoften og ikke mere kunne komme rundt. De flyttede derefter til Landet i en mindre

Kragekær Mejeri 2011. (Foto: Palle Berg)

og ældrevenlig bolig, men hvor der ikke var de samme muligheder for at få et ordentligt værksted. Karl nåede desværre ikke at besøge os og se, hvor flot mejeriet er blevet, før han døde, men Karen har været på besøg, og set hvordan mange af de ting hun og Karl havde snakket om, nu var blevet til virkelighed.

Vi, Palle Berg og Mai-Britt Schultz, købte mejeriet og bestyrerboligen i april 1996 og har restaureret og ombygget på det siden ved hjælp af gode venner og bekendte. Det er to store huse, som kræver meget vedligeholdelse, og det var meget nedslidt. Vi har skiftet stort set alt, undtagen ydermurene, fra tagsten til

Malersalen på Kragekær Kunstscole 2012 – mod syd og nord. (Foto: Mai-Britt Schultz)

vinduer og døre, men vi har fået den levende og dynamiske ramme om vores liv, som vi dengang drømte om. Selve Mejeriet ligger udsat, og vi mærker de kraftige storme tydeligt her oppe på bakken, bl.a. mistede vi ca. 50 m² tag i orkanen i 1999. Vi har hele tiden været klar over, at vi ville restaurere og ikke ombygge, for vi er bevidst om, at det er et hus med en historie, vi har købt, og derfor skal det beholde sit industripræg. Den dag i dag, 100 år efter, kan man stadig nemt genkende den karakteristiske mejeribygning, trods tidens ændringer. Udvendigt er rampen foran mejeriet for længst væk sammen med den høje skorsten. Ved siden af indgangsdøren er der kommet et vindue mere i gavlen. Og de seneste år, er der desuden kommet nye kviste på både nord

og sydsiden af mejeribygningen, efterhånden som den er overgået til nye formål. Indeni står skummesalen nu igen med sit karakteristiske tøndehvælvede loft og de store vinduer, mens kølerum, ostevaskeri og ostekælder har fået nye funktioner som henholdsvis entre med toiletter til kursisterne og mørkekammer.

I dag er vi tre, der ejer mejeriet, Mai-Britt Schultz og Martin Ramsgård, som bor i bestyrerboligen, og Palle Berg, der har sin egen lejlighed i vestenden af mejeriet. Vi har kontorer og værksteder i resten, foruden den store centrale skummesal, som i dag bruges til atelier og til Kragekær Kunstscole, som trækker elever fra det meste af landet dog primært fra Svendborgs lokalområde og øerne.

MEJERISTSANG

*Jeg synger om en Stand,
hvis Ry er naa't til Engelland
og gaar fra By til By,
fra Rye og op til Thy,
hvis Snilles Værker jog
Alverden rundt paa Skib og Tog,
og sælges Driittelvis
til bedste Markedspris.*

*Vort Land var lig en ørk,
hver anden Mand en fattig Tyrk,
saa gusten og saa tynd
som sorten Arvesynd.
Vi spiste branket Flæsk,
Kartoffelgrød og Fedt og Fisk,
mens farvet Smør og Ost
var bare Guders Kost.*

*Og Jorden drejed rundt,
og rundt og rundt, og den har tront,
og hundred Aar løb væk
ved Fedtebrød og Spæk.
Da kom en skjønn Flok
af Gudesønner, tror jeg nok,
hernel og lærte os
den Kunst at malke "Bos".*

*Og Koen, hun sa'e: Buh,
og Malkepigen, hun sa'e: Puh!
Mens skuret Malkespand
blev fyldt indtil sin Rand;
og med en Kjærnestav
vi hamred Smørret ud deraf
og smurte det paa Brød;
og nu blev Kinden rød.*

*Paa ny kom Bud paa Stand:
"Gjør Danmark til et "smørret" Land.
Fej Kjernebøtten ud
med Ostekop og -klud.
Saa Centrifugen op,
en Skorsten rejs, hvis høje Top
skal staa som Tidens Tegn
i hver en Landboegn!"*

*De Huse rejste sig
med slanke Spir langs Alfarvej.
Folk kom og saa derpaa
og mumled: "Kan det gaa!"
De sendte, mens de gik,
til Skorstenspiiben op et Blik,
hvori der laa et: "Nej,
det gaar i Verden ej!"*

*Men Dampens Aand tog fat
og sled for tred've Dag og Nat;
der stod af Damp og Dur
en Sky om Tag og Mur;
det surred og det sang,
en Jerntraadsnerve klang og sprang;
en ny lagt ind for den,
saa tog han fat igjen.*

*Og Larmen fra hans Slid
gik over Egnen hid og did,
en Surr, en Melodi,
som af en Kjempebi;
man ventede, at han skvate;
men endnu ind i mørkest' Nat
han tog de samme Tag,
ja tar dem selv i Dag.*

*De Mejerister er
et eviglystigt Folkefærd,
med Latter, Larm og Sang
henrinder Dagen lang;
med Støvlen fuld af Vand
og Næven i en Flødespand,
i Sprøjt af alle Slags,
de boltrer sig som Lax.*

*Drik Mejeristens Skaal
i Kjærnemælk til bredfuldt Maal,
og tøm den til dens Bund,
for Kjærnemælk er sund,
og det er Standen med,
og derfor skal paa dette Sted
nu Mejeristen ha'
et dansk Hurra, Hurra!*

Jepp Aakjær
Jebjærg Mejeri, Juli 1888

Kilder, bl.a.: Danske Mejerier "Med slanke spir langs alfarvej. Danske mejeriers bygningshistorie 1880 til 1980" af Claus Bjørn, Claus B. Hansen, Peter D. Rasmussen. "Søren Lolk - den mærkelige Tåsingebonde" af Valdemar Jensen. Ældre kort. Skøde på salg af Kragekær 1951. Samtaler med bl.a. Karen Jensen og hendes datter Gurli. Og så det vidunderlige sted – Internettet.

Mai-Britt Schultz, kunstner, kulturskaber, ejer af Kragekær Kunstskele og medejer af Kragekær Mejeri sammen med Palle Berg og Martin Ramsgaard.